

XVIII

a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2014

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VASKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Aistė PALIUŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: rstukiene@mail.lt, stukiene@istorija.lt

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

ISBN 978-9955-847-86-1

ISSN 2351-6968

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS VISUOMENĖS SAUGUMO DEPUTACIJOS ORGANIZACIJOS IR VEIKLOS BRUOŽAI 1794 M.

EDUARDAS BRUSOKAS

Anotacija. Straipsnyje analizuojami pagrindiniai vienos iš Lietuvos sukilėlių valdžios institucijų – Visuomenės saugumo deputacijos (lenk. *Deputacja Bezpieczeństwa Publicznego*) – organizacijos ir veiklos bruožai. Visuomenės saugumo deputacija Lietuvoje veikė nuo 1794 m. balandžio 25 d. iki birželio 10 d., kada sukilimo vado Tado Kosciuškos sprendimu buvo pakeistos visos sukilėlių centrinės valdžios institucijos Lietuvoje. Deputacijos veikla neapsiribojo vien viešosios tvarkos palaikymu (gyventojų judėjimo kontrole, kylančių neramumų slopinimu, saugiu belaisvių ir areštantų sergėjimu ir pan.). Ne mažiau svarbus jos uždavinys buvo išaiškinti šalies išdavikus, politinius sukilimo priešininkus.

Reikšminiai žodžiai: 1794 m. sukilimas, Lietuvos Aukščiausioji Taryba, Visuomenės saugumo deputacija.

Dar prieš prasidedant 1794 m. sukilimui, jo organizatoriai buvo apsisprendę, kad nebus paliktos Gardino seimo nustatytos struktūros ir nebus atkurtos centrinės valdžios institucijos, funkcionavusios Ketverių metų seimo metu, o bus sukurta visiškai nauja centrinė valdžia. Prasidėjus sukilimui, dėl tam tikrų aplinkybių, kurių čia nenagrinėsime, Lietuvoje ir Lenkijoje susidarė dvi atskiros sukilimo vadovybės. Dėl to visos valdžios institucijos Karūnoje ir Lietuvoje organizavosi kiek skirtingai. Šiame straipsnyje bus apžvelgta vienos iš Lietuvos sukilėlių valdžios institucijų – Visuomenės saugumo deputacijos (lenk. *Deputacja Bezpieczeństwa Publicznego*) pagrindiniai organizacijos ir gana trumpos veiklos bruožai.

Aukščiausioji Lietuvos sukilėlių institucija – Lietuvos Aukščiausioji Taryba (lenk. *Rada Najwyższa Litewska*, toliau – Lietuvos Taryba), sukurta 1794 m. balandžio 24 d. Lietuvių tautos sukilimo aktu, jau kitą dieną, balandžio 25 d., išleido universalą¹, kuriuo buvo įsteigtos kitos sukilimo valdžios institucijos – Kriminalinis teismas, Visuomenės saugumo (toliau Saugumo), Išdo, Aprūpinimo deputacijos. Šis universalas tik bendrais bruožais nusakė jų veiklos sritis ir funkcijas. Saugumo deputacijai labai lakoniškai nustatytos dvi funkcijos – vadovauti tautinėms ginkluotosioms pajėgoms ir akylai stebėti, kad prieš sukilimą ne tik

¹ Uniwersał do Województw i Powiatów Prowincji Wielkiego Xięstwa Litewskiego i Miast Wolnych, 1794 04 25, in: *Gazeta Wolna Warszawska*, 1794 05 10, Nr. 5, Dodatek, p. 68–70; 1794 05 13, Nr. 6, Dodatek, p. 81–82.

nebūtų veikama, bet ir kalbama. Taigi jai buvo patikėtos karinio vadovavimo bei politinės policijos funkcijos.

Į Saugumo deputaciją, kaip ir į kitas deputacijas, Lietuvos Taryba paskyrė 12 asmenų², iš kurių pusė buvo Lietuvos Tarybos nariai³. Bent du iš Saugumo deputacijos narių dirbo ankstesnėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės policijos komisijoje⁴. Pirmasis Saugumo deputacijos posėdis įvyko tą pačią balandžio 25 dieną. Prieš pradėdami darbą deputacijos nariai turėjo priimti Lietuvos Tarybos šiai deputacijai nustatytą priesaiką, kuria įsipareigojo uoliai vykdyti patikėtas pareigas, suteiktą valdžią panaudoti tik Tėvynės labui, saugoti sužinotas ar patikėtas paslaptis⁵.

Iš pradžių Saugumo deputacijos posėdžiai vyko Nagurskių namuose⁶, o nuo balandžio 28 d. posėdžiauta Masalskių, vadinamuosiuose Respublikos, rūmuose⁷. Posėdžiai vykdavo du kartus per dieną – ryte ir po pietų, net ir sekmadieniais. Pradžioje posėdžiams pirmininkavo Benediktas Morikonis, o kiek vėliau (balandžio 27 d.) nuspręsta, kad pirmininkaujantieji keisis kasdien abėcėlės tvarka⁸.

Pirmosiomis Saugumo deputacijos darbo dienomis buvo vykdomi ne tik einamieji darbai, tačiau kartu buvo organizuojama vidinė deputacijos struktūra, formuojama kanceliarija. Deputacijos nariai pasiskirstė funkcijomis. Buvo sudaryti 5 neformalūs skyriai. Pirmasis skyrius⁹ turėjo rūpintis įtariamųjų asmenų apklausa, antrasis¹⁰ – peržiūrėti deputacijos gaunamą korespondenciją, trečiasis¹¹ – rūpintis belaisvių ir areštantų saugumu, ketvirtasis¹² – tikrinti į miestą paštu ir per kurjerius

2 Lietuvos raštininkai Benediktas Morikonis (*Benedykt Morykoni*), Stanislovas Mirskis (*Stanislaw Mirski*), Mykolas Bžostovskis (*Michal Brzostowski*), Lietuvos kariuomenės pulkininkas Juozapas Katilas (*Józef Kociell*), Vilniaus karužis (vėliavininkas) Valentas Goreckis (*Walenty Gorecki*), kunigas, Livonijos kanaaninkas Juozapas Mickevičius (*Józef Mickiewicz*), Vilniaus akademijos profesorius Simonas Malevskis (*Szymon Malewski*), Juozapas Mejeris (*Józef Meier, Meyer, Mejer*), Vilniaus viceprezidentas Antanas Lachnickis (*Antoni Lachnicki*), Vilniaus miesto piliečiai Mykolas Daškevičius (*Michal Daszkiewicz*), Laurynas Gucevičius (*Wawrzyniec Gucewicz*), Leika (*Leyko*), žr. Uniwersał do Województw i Powiatów Prowincji Wielkiego Xięstwa Litewskiego i Miast Wolnych, 1794 04 25, in: *Gazeta Wólna Warszawska*, 1794 05 10, Nr. 5, Dodatek, p. 68–70.

3 B. Morikonis, S. Mirskis, M. Bžostovskis, J. Katilas, V. Goreckis, A. Lachnickis.

4 Policijos komisijoje dirbo V. Goreckis ir M. Daškevičius, žr. Andrzej Zahorski, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiórów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959, p. 253–254.

5 Protokoly Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, Archiwum Główne Akt Dawnych (toliau – AGAD), Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 1.

6 *Ibid.*

7 *Ibid.*, l. 5.

8 *Ibid.*, l. 4.

9 V. Goreckis, J. Mejeris, Jonas Florijonas Biečas (*Jan Florian Bietch, Bietsch, Bietz*). Vilniaus pirklys J. Biečas buvo paskirtas į Saugumo deputaciją balandžio 27 d. vietoje kito Vilniaus miestiečio – Leikos, dėl ligos negalėjusio vykdyti pareigų, *Ibid.*, l. 3, 4.

10 J. Mickevičius, J. Katilas, *Ibid.*, l. 4.

11 S. Mirskis, A. Lachnickis, *Ibid.*

12 J. Katilas, M. Daškevičius. Asmenys, atsakingi už šį darbą, buvo paskirti jau pirmąją deputacijos darbo dieną, balandžio 25 d., o balandžio 27 d. jų paskyrimas tik pakartotas, *Ibid.*

išvežamus ir įvežamus laiškus, penktasis¹³ – rinkti su visuomenės saugumu susijusią informaciją, priimti raportus iš kariuomenės apie jos pačios ir prieš kariuomenės veiksmus, karinių dalinių būklę. Po kelių dienų šis skyrius imtas vadinti Slaptąja deputacija (*Deputacja Tajna*) ir įgavo savarankiškumą, nors formaliai tebe priklausė Saugumo skyriui. Vos tik įsteigus Saugumo deputaciją buvo paskirti asmenys, atsakingi už dienoraščio vedimą¹⁴ ir deputacijos kasą¹⁵. Tą pat dieną, kai deputacijos nariai pasiskirstė darbu skyriuose, suformuota ir deputacijos kanceliarija¹⁶, kurią sudarė 8 darbuotojai. Visi kanceliarijos darbuotojai taip pat turėjo prisiekti uoliai vykdyti savo pareigas, saugoti patikėtas paslaptis, nedelsdami pranešti Saugumo deputacijai apie viską, kas yra žalinga ar gali kelti pavojų sukilimui¹⁷.

Jau po kelių dienų į skyrių, besirūpinantį įtariamųjų apklausa, siekiant paspartinti tardymus, buvo papildomai paskirti keturi asmenys¹⁸ (du iš jų buvę ankstesnės Policijos komisijos nariai¹⁹) ir sekretorius²⁰. Šis Saugumo deputacijos skyrius oficialiai imtas vadinti Tardymo deputacija²¹.

Daugėjo ir deputacijos tarnautojų. Jais pasipildė gaunamos korespondencijos skyrius. Skyriui, matyt, buvo patikėta peržiūrėti įvairius dokumentus, paimtus iš rusų kariuomenės įgulos raštinės, karininkų popierius, nes į jį priimti trys asmenys²², mokantys rusų kalbą²³.

Kadangi pirmaisiais Lietuvos Tarybos universalais pačios Lietuvos Tarybos ir jos deputacijų funkcijos, veiklos organizavimas ir struktūra buvo nustatyti tik labai bendrais bruožais, buvo numatyta vėliau šiuos dalykus tiksliau apibrėžti ir detalizuoti. Tačiau ir praėjus dviem savaitėms nuo sukilimo pradžios jie dar nebuvo parengti, o Saugumo deputacija susidūrė su problemomis, kurių pati nesugebėjo išspręsti. Ypač tai buvo ryšku santykiuose su kariuomene. Pagal jai patikėtas funkcijas Saugumo deputacija turėjo priimti raportus iš kariuomenės dalinių apie jų ir prieš kariuomenės veiksmus bei, turėdama šią informaciją, vykdyti tam tikro karinio operatyvinio centro funkcijas. Tačiau praėjus daugiau kaip savaitei, kai buvo suformuotas skyrius šiems reikalams spręsti, deputacija skundėsi Lietuvos

13 B. Morikonis, M. Bžostovskis, S. Malevskis, *Ibid.*

14 M. Daškevičius, *Ibid.*

15 S. Malevskis. Birželio pradžioje už kasą jau buvo atsakingas J. Mickevičius, *Ibid.*, l. 116–117.

16 *Ibid.*, l. 3.

17 *Ibid.*

18 Antanas Turskis (*Antoni Turcki*), Juozapas Bakovskis (*Józef Bakowski*), Joachimas Frobenas (*Jochim Froben*), Mykolas Dluski (*Michał Dluski*), *Ibid.*, l. 16, 20.

19 A. Turskis ir J. Bakovskis, žr. Andrzej Zahorski, *op. cit.*, p. 254.

20 Apolinaras Moravskis (*Apolinar Morawski*), žr. Protokoly Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 16.

21 *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 05 04, Nr. 1.

22 Pranciškus Jonušas (*Franciszek Janusz*), Mykolas Vinskis (*Michał Winski*), Andrius Parkovskis (*Andrzej Parkowski*), žr. Protokoly Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 10, 21, 29.

23 *Ibid.*, l. 116.

Tarybai,²⁴ kad iki tos dienos iš karinių dalinių gavusi tik vieną raportą, todėl ji nežino, ko vienam ar kitam daliniui trūksta, ir negali koordinuoti išsibarsčiusių dalinių veiksmų. Todėl deputacija, pabrėždama, kad „uoliai ir virš savo galimybių vykdo jai patikėtas pareigas bei jų nesikrato“, prašė Lietuvos Tarybos arba panaiškinti funkcijas, kurių ne dėl savo kaltės ji negali vykdyti, arba aiškiai nustatyti, kaip jos turi būti vykdomos.

Taip reikalingi naujieji nuostatai Saugumo deputacijai pabaigti rengti gegužės 10 d. (juos rengti pabaigė Mykolas Kleopas Oginskis, Dominykas Narbutas, Mykolas Karpavičius), o gegužės 14 d. Lietuvos Tarybos patvirtinti²⁵.

Saugumo deputacijai buvo nustatyti šie tikslai: „Užtikrinti ne tik viso krašto saugumą, bet ir piliečių ramumą bei imtis visų priemonių prieš tai, kas galėtų jį sudrumsti“; taip pat kad „Lietuvių tautos sukilimo, vadovaujamo Vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado T. Kosciuškos, aktui įgyvendinti krašto viduje nekiltų jokių kliūčių, o kaip tik, kad jis visų piliečių būtų remiamas ir palaikomas“, ir „pilietinė dvasia plistų ir plėstųsi visame krašte, naikindama priešiškus jai ketinimus“.

Naujuosiuose nuostatuose galima išskirti tris svarbiausias Saugumo deputacijos funkcijas. Pirmiausia – visuomenės politinė-policinė kontrolė. Saugumo deputacija privalėjo visame krašte stebėti ir išaiškinti tuos asmenis, kurie „kalbomis ar raštais silpnina garbingus piliečių ketinimus, pasisakytų prieš šį [Lietuvių tautos sukilimo] aktą ar trukdytų skelbti krašto valdžios nurodymus, juos slėptų nuo liaudies. Intrigomis atitrauktų kariuomenę nuo šventos sąjungos, slėptų ginklus ir amuniciją, kad ji nebūtų panaudota tėvynės gynybai, kas su užsienio priešais ir krašto išdavikais būtų sudaręs sąjungą.“ Išiaiškinti nepatikimus asmenis deputacija galėjo pasitelkdama šnipus ir informatorius, kurie, pastebėję ką nors įtartina, turėjo nedelsdami pranešti deputacijai.

Kadangi Saugumo deputacijai patikėta politinė priežiūra, tam buvo svarbu turėti teisę tikrinti susirašinėjimą. Todėl Lietuvos Taryba Saugumo deputacijai perdavė pašto kontrolę. Saugumo deputacijai pareikalavus, pašto stočių vyresnieji privalėjo nedelsdami jai pristatyti reikalaujamą korespondenciją.

Antra funkcija – sulaukyti įtariamus asmenis, juos tardyti ir prieš juos rinkti įrodymus. Saugumo deputacija, įtardama arba gavusi pranešimą apie pavojingus ar priešiškus sukilimui asmenis, privalėjo kaip galima greičiau juos sulaukyti, nedelsdama išardyti ir atiduoti į atitinkamą teismą, motyvuodama tuo, kad „būtų paspartintas teisingumas, nusikaltęs ir tikrai nusipelnęs bausmės nedelsiant būtų nubaustas, o nekaltas nebūtų be reikalo laikomas suimtas ir kad kalėjimai nebūtų pripildyti nenuteistais asmenimis“. Saugumo deputacija taip pat privalėjo skubiai išiaiškinti dėl anksčiau areštuotųjų kaltės. Jei areštuoto asmens kaltės nepavyktų įrodyti, o jis pats galėtų pateikti nekaltumo įrodymus, toks asmuo turėtų būti paleidžiamas besąlygiškai. Tačiau jei kaltei įrodyti duomenų nepakaktų, o,

²⁴ 1794 m. gegužės 6 d. Saugumo deputacijos pranešimas Lietuvos Tarybai, *Ibid.*, l. 37–38.

²⁵ *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 05 14, Nr. 4.

„deputacijos nuomone, areštuotasis yra pavojingas ir ateityje gali būti priešiškas Tautos sukilimui, jį paleidus iš arešto, deputacija gali ir privalo, nepažeisdama nekaltumo ir delikačiai, rasti priemones, kad toks asmuo elgtųsi ramiai ir būtų ištikimas tėvynei. Toks paleidimas iš arešto deputacijai netrukdyt, bet kuriam piliečiui pateikus įrodymus apie paleistojo nusikalstamą veiklą, vėl jį suimti ir perduoti Kriminaliniam teismui“. Deputacijai taip pat patikėta ištardyti priešo šnipus, sulaikytus kurjerius, belaisvius ir kitus bet kokio rango ir lyties areštantus.

Į atskirą grupę išskirti asmenys, padarę politinius nusikaltimus dar prieš sukilimą. Prie jų buvo priskiriami Targovicos konfederacijos šalininkai, tiksliau, asmenys, kurie ėmė atlyginimą iš priešiškų valstybių, kurių iniciatyva ir pagalba 1792 m. į kraštą buvo įvesta ar vedama priešų kariuomenė, persekiojami krašto piliečiai, savinamos valstybės lėšos. Šiuos įtariamuosius privalėjo slapta tardyti vien tik tikrieji deputacijos nariai. Jie buvo įpareigoti atlikti kuo nuodugnesnį tyrimą ir patys jį vykdyti iki atiduodant į Kriminalinį teismą tuos, kuriems kaltinimus pavyks įrodyti, ar iki paleidžiant tuos, kurie pasirodys esą nekalti.

Trečioji Lietuvos Tarybos paskirta Saugumo deputacijai funkcija – užtikrinti saugią belaisvių ir areštantų asmenų priežiūrą. Nuostatuose buvo nurodyta, kad Saugumo deputacija bus atsakinga Lietuvos Tarybai, kuriai (kaip ir kitoms deputacijoms²⁶) buvo privaloma du kartus per savaitę (trečiadieniais ir sekmadieniais), o reikalui esant nedelsiant, raštu pateikti savo raportus. Deputacija tai pat buvo įpareigota vykdyti ne tik nustatytas funkcijas, bet ir visus kitus Lietuvos Tarybos nutarimus ir pavedimus.

Saugumo deputacijos (kaip ir kitų deputacijų) nurodymų vykdymą turėjo užtikrinti dvi institucijos: miestų magistratai ir pavietų tvarkomosios komisijos. Saugumo deputacija turėjo teisę bet kuriuo metu ir bet kuriai tvarkomajai komisijai ar miesto magistratui pavesti ir pareikalauti, ko tik jai reikia siekiant visuomeninio saugumo, ir viskas nedelsiant turėjo būti įvykdyta. Magistratai ir tvarkomosios komisijos buvo įpareigoti greitai informuoti Saugumo deputaciją apie visus visuomenės saugumui svarbius įvykius. Tad per šias institucijas Saugumo deputacija galėjo veikti visame krašte.

Lietuvos Taryba nustatė, kad vykdydama jai patikėtas funkcijas Saugumo deputacija galės naudotis karine jėga. Pagalba iš karinių dalinių galėjo būti suteikta, jei ji būtų būtina sustabdyti veiksmus, priešiškus sukilimui, ar sulaikyti įtartinus asmenis. Tokiu atveju Saugumo deputacija turėjo kreiptis į Lietuvos Tarybos narius, deleguotus į generalinę kariuomenės vadovybę. Jei kareiviai būtų skirti, jie ir jiems vadovaujantis karininkas turėjo visiškai paklusti Saugumo deputacijos nurodymams ir įsakymams, iki deputacijai tai bus reikalinga. Saugumo deputa-

26 Ordynacya Rady Naywyższey Narodu Litewskiego, 1794 05 08 (spaudinys), Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau – LMAVB), Retų spaudinių skyrius, Dokumenty powstania 1794 r. w Polsce i Litwie: 92 dokumenty T. Kościuszki, Rady Najwyższej Narodowej, Rady Narodowej Litewskiej i innych (toliau – Dokumenty powstania 1794 r.), 11 dokumentas; *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 05 21, Nr. 6, Dodatek.

cijai pareikalavus, kariuomenės pagalba turėjo būti nedelsiant suteikta belaisvių ir areštantų apsaugai. Taip pat deputacija galėjo ir privalėjo nedelsdama pranešti ir reikalauti pakeisti karininką, atsakingą už belaisvių ir areštantų saugumą, jeigu jis aplaidžiai vykdys savo pareigas ar nevykdys Saugumo deputacijos nurodymų.

Tam, kad sulaikytų įtartina asmenį ar užkirstų prieš sukilimo aktą nukreiptus veiksmus, deputacija galėjo kreiptis ir į pavietų generolus majorus, kurie negalėjo atsisakyti ir privalėjo nedelsdami vykdyti nurodymą. Tačiau Lietuvos Taryba, žinodama, kaip labai užimti pareigomis yra generolai majorai²⁷, Saugumo deputaciją iškart įspėjo, kad ši į generolus majorus pagalbos kreiptųsi tik neatidėliotinu reikalu.

Naujieji nuostatai aiškiau nustatė deputacijos sudėtį ir struktūrą. Deputacija padidėjo iki 18 asmenų. 9 turėjo būti skirti iš Lietuvos Tarybos, kiti 9 šių Tarybos narių paskirti. Posėdžiai galėjo vykti, jei susirinks bent 5 deputatai, iš kurių mažiausiai 3 – Lietuvos Tarybos nariai. Visi deputacijos nariai turėjo būti prisiekę pagal nustatytą priesaiką.

Lietuvos Taryba taip pat nurodė, kad deputacija turi teisę pati organizuoti savo darbą formuodama skyrius. Tačiau nebuvo nustatyta, kokie tai turi būti skyriai. Skyriai privalėjo turėti savo raštines. Kažkokių ypatingų reikalavimų asmenims, priimamiems į raštines, nebuvo keliama. Nurodyta tik, kad „kiekvienas skyrius, kai rinksis sau tarnautojus, turi pasirinkti šviesius, garbingus, ištikimybės ir paslapties išlaikymu prisaikdintus žmones“.

Deputacijos protokolai turėjo būti vedami taip, kaip buvo nustatyta vesti Lietuvos Tarybos protokolus. Vienas protokolai turėjo būti „atviras“, jame turėjo būti užrašomi kasdieniniai nurodymai ir sprendimai, o kitas, kuriame užrašomi slapti sprendimai, turėjo būti „rakinamas“.

Nors, kaip minėta, Lietuvos Taryba gegužės 14 d. patvirtino naujuosius nuostatus Saugumo deputacijai, tačiau naujuosius deputacijos narius paskyrė ir jų priesaikas išklauė tik po dvių savaitių – gegužės 27 d. Kaip ir buvo numatyta nuostatuose, devyni deputatai buvo paskirti iš Lietuvos Tarybos, o kiti devyni priimti pačios deputacijos²⁸. Deputacijos sudėtis atsinaujino maždaug perpus. Ypač pakito Lietuvos Tarybos deleguotųjų į deputaciją sudėtis²⁹, o priimtieji beveik

27 Generolai turėjo ne tik organizuoti pavieto ginkluotąsias pajėgas, joms vadovauti, organizuoti karo lauko paštą ir vykdyti kitas pareigas, žr. Instrukcja Generalmajorom powiatowym, 1794 05 15 (spaudinys), LMAVB, Retų spaudinių skyrius, Dokumenty powstania 1794 r., 24 dokumentas.

28 *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 06 01, Nr. 9.

29 Saugumo deputacijos narių pavardės spaudoje nebuvo paskelbtos. Pagal pasirašytus deputacijos protokolus pavyko nustatyti 15 deputatų. Iš Lietuvos Tarybos skirti: buvęs deputacijos narys A. Lachnickis. Naujieji: Benediktas Haciskis (*Benedykt Haciski*), Dominykas Geištoras (*Dominiuk Gieysztor*), Pranciškus Mučinskis (*Franciszek Muczynski*), Jurgis Zabiela (*Jerzy Zabiello*), žr. Protokoły Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 99–129. Pranciškus Karpis (*Franciszek Karp*) nepasirašė nei vieno protokolo, tačiau minimas kaip deputacijos narys, *Ibid.*, l. 127.

visi darbavosi ir ankstesnėje deputacijoje³⁰. Naujuosiuose nuostatuose visiškai nebuvo kalbama apie Saugumo deputacijos vadovavimą kariuomenei ar bent jau jos veiksmų koordinavimą. Ši funkcija buvo visiškai perduota Slaptajai deputacijai, kuri buvo tiesiogiai atsakinga tik Lietuvos Tarybai. Apie gegužės mėn. vidurį Lietuvos Taryba paskelbė Slaptajai deputacijai atskirus nuostatus³¹, kurių turinio mes nežinome, tačiau aišku, kad jai paskirtas ypatingas statusas, nes Slaptajai deputacijai suteikta teisė savarankiškai priimti visus sprendimus³².

Nežinant nuostatų turinio, neaišku, ar jie kaip nors apibrėžė Slaptosios deputacijos santykį su Saugumo deputacija, tačiau ji ir toliau buvo laikoma Saugumo deputacijos dalimi. Tokia padėtis, kai Slaptoji deputacija priklauso Saugumo deputacijai, o atskaitinga tik Lietuvos Tarybai, Saugumo deputacijos nuomone, kelė sumaištį. Dėl to gegužės 30 d. ji paskelbė pareiškimą, kuriame atkreipė dėmesį į šią problemą³³. Tačiau atrodo, kad tokia padėtis tęsėsi iki pat šių institucijų gyvavimo pabaigos.

Pirmosiomis savo veiklos dienomis Saugumo deputacija, kaip jai buvo nustatyta, iš karinių dalinių reikalavo ne tik žinių apie karinius veiksmus, tačiau ir apie jų komplektaciją, aprūpinimą ir poreikius. Šios informacijos rinkimo funkcija taip pat išnyko, kai gegužės 17 d. Lietuvos Tarybos sprendimu buvo sukurta atskira Karinė deputacija (lenk. *Deputacja Wojskowa*) ir į ją paskirti atsakingi asmenys³⁴.

30 Ankstesnėje deputacijoje buvo: J. Mickevičius, M. Dluskis, J. Biečas, J. Bakovskis, J. Mejeris, M. Daškevičius, A. Turskis. Naujai priimti: Tadas Pucilovskis (*Tadeusz Pucilowski*), Antanas Lapa (*Antoni Lappa*), *Ibid.*, l. 99–129.

31 1794 m. gegužės 16 d. Saugumo deputacija laiške Varšuvos prezidentui Ignacui Zakrzewskuii paminėjo, kad Lietuvos Taryba parengė nuostatus Kriminaliniam teismui, Saugumo, Aprūpinimo, Karinei ir Slaptajai deputacijoms, žr. Protokoly Deputacji Tajnej, in: *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, Warszawa, 1967, t. XIII, d. I, p. 301.

32 1794 m. gegužės 16 d. Lietuvos Tarybos deleguotam vykti pas T. Kosciuską J. Katilui Slaptosios deputacijos instrukcijoje paminėta, kad ši deputacija gali veikti savarankiškai, nelaukdama net Lietuvos Tarybos pritarimo: „Oświadczy [J. Kociel], że Rada Najwyższa, chcąc skoncentrować władzę swoją dla zręczniejszego i tajniejszego czynienia, postanowiła Deputację Tajną, dając jej rząd nad wojskim litewskim w okolicznościach sekretu potrzebnych bez referencji do siebie“, *Ibid.*, p. 302.

33 „Deputacja Bezpieczeństwa Publicznego wedle organizacji Rady Tymczasowej Litewskiej mając w składzie swoim Deputację Tajną, która całą siłą obrony kraju i jego przez oręż zabezpieczenia zatrudnia się i sposobach przez siebie przedsiębranych samej Radzie sprawę zdaje, Deputacja niniejsza, nazwisko Deputacji Bezpieczeństwa Publ. nosząca, aby w przypadku przeciwnego teraźniejszym zamiarom zdarzenia nie odpowiada narodowi, czyni oświadczenie, że departamentem obrony, samej jedynie Deputacji Tajnej przez Radę powierzonym, bynajmniej nie zatrudnia się“, Protokoly Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 105.

34 Į deputaciją buvo paskirti Lietuvos Tarybos nariai Juozapas Pacas (*Józef Pac*), Tomas Mineika (*Tomasz Mineyko*), Juozapas Lapa (*Józef Lappa*) ir karininkai generolas majoras Povilas Jurgis Grabovskis (*Paweł Jerzy Grabowski*), generolas majoras F. Kronemanas, Lietuvos artilerijos papulkininkis Jonas Chžanovskis (*Jan Chrzanowski*), kapitonas Juozapas Bilevičius (*Józef Bilewicz*). Ši deputacija

Kitaip nei Lietuvoje, funkcijos, vykdomos Saugumo deputacijos, Karūnoje jau anksčiau buvo patikėtos kelioms institucijoms. Kariniais reikalais nuo pat pradžių rūpinosi Laikinosios Tarybos Karinis skyrius, tvarkos ir visuomenės ramybės reikalais – Policinis skyrius, išdavikų ir sukilimo priešininkų išaiškinimu – Tardymo deputacija, veikusi prie Diplomatinio skyriaus, visais belaisvių ir areštantų reikalais rūpinosi Kalinių priežiūros deputacija, sukurta prie Varšuvos tvarkomosios komisijos³⁵.

Nors, kaip minėta, Saugumo deputacijos vadovavimo kariuomenei funkcija po kelių savaičių buvo visiškai perduota Slaptajai ir Karinei deputacijoms, tačiau ir iki tol pavyko šį tą nuveikti. Pirmosiomis dienomis sukilusių Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių vadams³⁶ buvo siunčiami pranešimai apie Lietuvos Tarybos sprendimus bei apie savos ir priešininko kariuomenės padėtį³⁷. Taip pat buvo duoti keli nurodymai didesnių ir mažesnių dalinių vadams jungtis su kitais daliniais, puliti priešą, saugoti pasienį, sutramdyti neramumus ir pan.³⁸ Užsitikrintas kariuomenės lojalumas, prisaikdinant karininkus ir visiems paliekant buvusius karinius laipsnius, net jei jie buvo skirti apsišaukėlio etmono Simono Kosakovskio.

Saugumo deputacijai reikėjo įveikti tarp karininkų kilusią tam tikrą sumaištį dėl neaiškumo, kas turi vadovauti kariniams daliniams: ar tie, kurie buvo vieni iš sukilimo organizatorių ir sukilimui prasidėjus faktiškai jiems vadovavo³⁹, ar nominalūs dalinių vadai, štabo karininkai, kurie dėl įvairių priežasčių nedalyvavo sukilimo pradžioje ir reikalavo juos grąžinti į buvusias pareigas? Šiuo klausimu deputacija nusprendė, kad visi, kurie sukilimui prasidėjus ėmėsi vadovauti daliniams ir gerai save rekomendavo, toliau eis šias pareigas, iki bus sudarytas naujas generalinis kariuomenės etatas⁴⁰.

Vienas iš svarbesnių Saugumo deputacijos klausimų sukilimo pradžioje – kaip padidinti sukilėlių ginkluotąsias pajėgas? Jau antrąją savo veiklos dieną Saugumo

jokios valdžios kariuomenei neturėjo. Jos pareiga buvo tik kaupti, apdoroti informaciją apie dalinių komplektaciją, apginklavimą, ekipuotę, poreikius ir šią informaciją pateikti Aprūpinimo skyriui, prie kurio buvo įsteigtas specialus Kariuomenės aprūpinimo komisariatas, žr. *Deputacya Wojskowa*, 1794 05 17 (spaudinys), LMAVB, Retų spaudinių skyrius, Dokumenty powstania 1794 r., 26 dokumentas; *Plan komissoryatu Wojskowego*, 1794 05 15 (spaudinys), *Ibid.*, 22 dokumentas.

35 Wojciech M. Bartel, *Ustrój władz cywilnych powstania kościuszkowskiego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959.

36 Balandžio 28–29 d. tokie pranešimai buvo išsiųsti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 5-ojo pėstininkų pulko šefui generolui majorui Povilui Jurgiui Grabovskuiui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės generolui majorui Antanui Chlevinskiui (*Chlewinski*), sukilimo vadui generolui Tadui Kosciuškaitai, Mazovijos kunigaikštystės ginkluotųjų pajėgų komendantui generolui leitenantui Stanislovui Makronovskuiui (*Makronowski*), žr. Protokoly Deputacji Tajnej, p. 283–285.

37 *Ibid.*

38 *Ibid.*

39 Pvz., II Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautinės kavalerijos brigadai vadovavo vos poručiko laipsnį turintis Kasparas Korsakas, žr. Protokoly Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 18.

40 *Ibid.*, l. 17.

deputacija pateikė Lietuvos Tarybai kariuomenės papildymo rekrūtais pasiūlymą⁴¹. Projektas beveik be pakeitimų buvo priimtas ir Lietuvos Tarybos patvirtintas⁴². Saugumo deputacijos narys L. Gucevičius jau balandžio 26 d. parengė Vilniaus tautinės gvardijos organizavimo projektą, kuriam deputacija pritarė ir pavedė tam pačiam L. Gucevičiui vykdyti⁴³.

Tiesiogiai kariuomenės aprūpinimo klausimų Saugumo deputacija beveik nespėdė. Ji tik rinko informaciją apie jos poreikius ir numatė, kaip galima juos patenkinti, o paskui savo nuomonę išsakydavo Aprūpinimo ir Išdo deputacijoms arba tiesiog jų reikalavdavo vykdyti priimtus sprendimus. Jau pirmosiomis sukilimo dienomis imta kontroliuoti išvykstančius iš Vilniaus ir į jį atvykstančius asmenis. Gyventojų judėjimo kontrolė turėjo užkirsti kelią galimiems neramumams kurstyti, priešiškiems sukilimui asmenims, tautos išdavikams pabėgti ir šnipinėti priešo kariuomenei.

Balandžio 28 d. Saugumo deputacija davė nurodymus Vilniaus miesto prezidentui Antanui Tyzenhauzui, kaip ir kas turėtų vykdyti atvykstančiųjų ir išvykstančiųjų iš Vilniaus kontrolę. Nustatyta, kad leidimų išdavimo raštinėje „dirbtų ne tik labai patikimi ir uoliai paliudiję savo palankumą sukilimui, bet ir turintys pakankamą įžvalgumą“. Dirbantieji raštinėje privalėjo apklausti būdu surinkti kuo daugiau žinių apie leidimo išvykti prašantį asmenį: kas jis toks yra, ar jį pažįsta koks patikimas žmogus, kokių reikalų, kada, kokių maršrutu ir kur vyks, kuriam laikui vyks? Įsigilinus į aplinkybes, ypač jei prašantysis pats negali įtikinti dėl kelionės būtinumo, leidimas galėjo būti išduotas tik laidavus raštu už išvykstantį patikimam asmeniui. Duomenys apie išduotus leidimus turėjo būti užrašomi ir saugomi kanceliarijoje.

Vilniaus prezidentas buvo įpareigotas paskirti budėti prie saugomų sargybos miesto vartų, per kuriuos buvo galima patekti į miestą, bent po vieną miesto pilietį, kurie stebėtų pravažiuojančius ir praeinančius įtartinus asmenis, neturinčius leidimų, vežančius ar nešančius laiškus atvestų apklausti miesto prezidentui arba jo skirtam asmeniui. Kadangi miesto gynybinėje sienoje buvo nemaža skylių, pro kurias buvo galima prasmukti į miestą, Vilniaus prezidentas privalėjo pasirūpinti jų užtaisymu, kad į miestą būtų galima patekti tik per miesto vartus⁴⁴.

Išvykstančiųjų iš miesto kontrolę pavyko užtikrinti, tačiau su atvykstančiais asmenimis iškilo problemų, nes iš aplinkinių kaimų ir miestelių daug žmonių atvykdavo į Vilniaus turgus. Savaimė suprantama, jokių leidimų jie neturėjo, o visus juos tinkamai apklausti nebuvo nei žmonių nei laiko. Be to, paskirtieji tikrintojai

41 1794 m. balandžio 29 d. Saugumo deputacijos kariuomenės papildymo rekrūtais pasiūlymas, *Ibid.*, l. 14–15.

42 *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 05 11, Nr. 3.

43 Protokoły Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 2, 18.

44 *Ibid.*, l. 8.

nebuvo patys tinkamiausi šioms pareigoms, nes viešai apieškoti įvairius žmones aukštesnio socialinio statuso asmeniui atrodė atgrasu ir žema.

Todėl Saugumo deputacija gegužės 3 d. dar kartą nurodė magistratui skirti budėti prie vartų tik „gerai žinomus, tvirto būdo, išvalgius žmones“, kurie be apklausų, patikrinimų, gaisraties galėtų lengvai atpažinti asmenis, atvykstančius į turgų, ir „ne tik nesigėdys ir nesibjaurės, o žinodami, kad [jų darbo] tikslas yra bendras visuomenės saugumas, skubiai ir uoliai vykdys pareigas“. Tam, kad šis paliepinimas būtų tinkamai įgyvendinamas, Saugumo deputacija įpareigojo miesto prezidentą paskirti kelis magistrato narius padėti vykdyti patikrinimus prie vartų⁴⁵.

Provincijoje gyventojų judėjimo kontrolė buvo patikėta tvarkomosioms komisijoms, o tiksliau, šių komisijų saugumo skyriams, tačiau kartais, ypač kai buvo sulaukomi užsieniečiai, svarbesni asmenys, tvarkomosios komisijos juos siuntė Saugumo deputacijai į Vilnių. Didžiausią atgarsį turėjo Lietuvos Tarybos nario Mykolo Kleopo Oginskio atvejis. Gegužės mėn. pabaigoje jis buvo sulaukomas Prūsijos pasienyje, įtariant ketinimu bėgti į užsienį. Jį pristačius į Gardiną, vietinė Tvarkomoji komisija pati nesiėmė spręsti klausimo, o paskyrė 3 savo narius, kurie atlydėjo M. K. Oginskį į Vilnių⁴⁶. Saugumo deputacija, išnagrinėjusi Gardino tvarkomosios komisijos vykdytas apklausas, pati apklaususi M. K. Oginskį ir patikrinusi jo turimus dokumentus, nerado aiškių įrodymų, kad M. K. Oginskis norėjo pabėgti į užsienį. Todėl nesiėmė jokių sankcijų ir net paskelbė, kad „jis neužsitarnavo blogos visuomenės nuomonės apie save“⁴⁷. Tačiau šis faktas tapo tamsia dėme M. K. Oginskio biografijoje⁴⁸.

Gegužės 9 d. Saugumo deputacija paskelbė tvarkomosioms komisijoms, kaip turi būti elgiamasi sulaukčius šnipinėjančiuosius prieš kariuomenės naudai. Saugumo deputacija įpareigojo tvarkomasias komisijas, sužinojus ką nors esant šnipu (nesvarbu, ar juo tapo savo noru, ar prieš savo valią), tuojau pat jį suimti, surakinti ir nedelsiant apklausti. Apklausos metu išsiaiškinti šnipinėjimo tikslus, taip pat gauti žinių apie priešą kariuomenę. Siekiant išgauti „visą tikrą tiesą“, turėjo „būti naudojami visi būdai“, tikriausiai ir kankinimai. Prisipažinimai turėjo būti saugomi atskirai slaptame aplankale, o jų kopijos siunčiamos Lietuvos Tarybai ar artimiausiam kariniam daliniui. Šnipai, kurių dar galėjo prireikti, turėjo būti laikomi sukaustyti, po vieną, atskirai nuo kitų areštantų, o kurie nereikalingi – pagal karo teisę baudžiami mirties bausme – pakariant⁴⁹.

45 *Ibid.*, l. 30.

46 *Ibid.*, l. 100, 101.

47 *Ibid.*, l. 108.

48 Eduardas Brusokas, Mykolas Kleopas Oginskis 1794 m. sukilimo verpetuose, in: *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 158–161.

49 Protokoły Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 48.

Judriausia visuomenės grupė buvo žydai, natūralu, kad viena ir kita pusė juos naudojo šnipinėjimui⁵⁰. Saugumo deputacijai pavyko išaiškinti tris rusams šnipinėjančius žydus. Kadangi deputacija neturėjo galios teisti, šie žydai buvo pasiūsti į artimiausią diviziją⁵¹. Jie buvo nuteisti ir gegužės 13 d. Vilniuje, aikštėje prieš sinagogą, du buvo pakarti, o trečiasis, „ne toks kaltas“, buvo išplaktas rykštėmis⁵².

Prasidėjus sukilimui, ėmė bruzdėti valstiečiai. Pirmieji signalai apie tai buvo iš vietovių, kuriose gyveno rusai, dažniausiai sentikiai, vadinami burliokais (lenk. *burlacy*)⁵³.

Gegužės 9 d. dieną, gavusi Lietuvos Tarybos pritarimą, Saugumo deputacija nurodė tvarkomosioms komisijoms visus maištininkus ir plėšikautojus pristatyti į artimiausią karinį dalinį, kur jie turėjo būti baudžiami. Atskirai buvo paminėti ir burliokai. Baudžiami turėjo būti tik neabejotinai kalti, o „burliokų, kurie ramiai dirba žemę, prekiauja, paklūsta viršenybei ir ginkluojasi, turėdami tikslą paremti sukilimo aktą, nepersekioti, o kad jie būtų ištikimi šaliai, paraginti, kaip ir kitus gyventojus, suteikiant laisvių“⁵⁴. Visuomenė nebuvo nusiteikusi labai geranoriškai burliokų atžvilgiu ir tam galbūt turėjo pagrindą⁵⁵. Nuogaštavimai, kad dalis jų bus sulaikomi be kaltės, išsipildė. Apklaუსi daugiau kaip dvidešimt į Vilnių pristatytų burliokų, deputacija nenustatė jokios jų kaltės. Todėl burliokus teko paleisti.

Nėra žinių apie didelius valstiečių maištus. Saugumo deputacija pranešimų gaudavo tik dėl neramumų. Žinias apie juos Saugumo deputacija gavo iš Vilniaus vaivadijos, Ašmenos, Merkinės pavietų. Dažniausiai tai buvo atviras nepaklusnumas dvarų savininkams ir valdytojams dėl įvairių nesutarimų. Valstiečiai, ypač ir taip nukentėję nuo besitraukiančios Rusijos kariuomenės, atsisakydavo vykdyti prievoles⁵⁶. Saugumo deputacija į signalus apie valstiečių neklusnumą reagavo labai atidžiai. Nors deputacijos nariai buvo labai užimti darbais, tačiau gavę pranešimus apie Vilniaus apylinkėse maištaujančius valstiečius siuntė vieną ar du savo atstovus, kad jie asmeniškai išsiaiškintų konflikto priežastis ir pabandytų jas išspręsti vietoje.

50 Pati Saugumo deputacija 1794 m. balandžio 29 d. nurodė Vilniaus kahalui užtikrinti ryšį su visais kahalais, kad jie praneštų žinias apie priešo kariuomenę: „Aby komunikacja była ułożona między kahalami końcem zainformowania Deputacji Bezpieczeństwa o tym wszystkim, co by gdzie zdarzyło, a mianowicie o wojsku nieprzyjacielskim“, Protokoły Deputacji Tajnej, p. 284.

51 Protokoły Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 59.

52 *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 05 14, Nr. 4, Dodatek.

53 „Moskalów, zwanych pospolicie burłakami“, Protokoły Deputacji Tajnej, p. 285.

54 Protokoły Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 47.

55 Iš sentikių sudarytos plėšikų gaujos Lietuvoje buvo gana gausios, žr. Rima Praspaliauskienė, *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*, Vilnius: Žara, 2000.

56 Protokoły Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 65, 86, 88, 91, 93.

Jei pranešimas buvo gaunamas iš tolimesnės vietos, konfliktą užglaistyti privalejo vietinė Tvarkomoji komisija. Siunčiamiems atstovams būdavo duodamos instrukcijos, kuriose buvo pabrėžta, kad valstiečius būtina apklausti švelniai, nuodugniai įsigilinti į konflikto esmę, o sulaikyti ar bausti tik įsitikinus dėl kaltės. To buvo reikalaujama ne be pagrindo. Mat apie valstiečių bruzdėjimus pranešdavo bajorai, tačiau bruzdėjimų priežastimi galėjo būti jie patys, slopindami ne neramumus, o besiziebiančių valstiečių pilietiškamą. Geriausiu pavyzdžiu galėtų būti konfliktas Neveronyse. Šio kaimo gyventojas Motiejus Kybartas (*Maciej Kibortt*) ragino valstiečius ginkluotis, kaip to ir reikalavo Lietuvos Taryba, tačiau ekonomas Juozapas Beinaravičius (*Józef Beynorowicz*) jį apšaukė maištininku, mušė ir kankino. Dėl to M. Kybartas turėjo bėgti ir slėptis. Kad M. Kybartas nebuvo paprastas maištininkas, liudija jo tolimesnis elgesys. Jis pats atvyko į Vilnių ir pranešė apie ekonomo elgesį. Saugumo deputacija, gavusi šią informaciją, pareikalavo Vilniaus pavieto generolo ir Tvarkomosios komisijos nedelsiant pristatyti ekonomą J. Beinaravičių į Vilnių⁵⁷.

Dideliu rūpesčiu Saugumo deputacijai tapo karo belaisviai. Balandžio mėn. pabaigoje jų Vilniuje buvo apie 1000⁵⁸. Štabo karininkai buvo saugomi arsenale, o žemesnieji karininkai ir eiliniai kareiviai – Vilniaus vienuolyuose. Atskirame name buvo laikomi Lenkijos ir Lietuvos kariuomenės karininkai. Aprūpinimo deputacija buvo įpareigota tiekti maisto produktus, o vienuolynai – pasirūpinti belaisvių maitinimu.

Saugumo deputacija siekė užtikrinti tinkamas gyvenimo sąlygas belaisviams, bent jau karininkams. Jos nurodymu Rusijos kariuomenės Vilniaus įgulos vadui generolui Nikolajui Arsenjevui patarnavo du liokajai, atskiras virėjas, paskirta skalbėja. Štabo karininkams taip pat paskirti du patarnautojai, o maistas buvo tiekiamas iš smuklės⁵⁹.

Eilinių belaisvių sąlygos, žinoma, nebuvo tokios geros. Tam, kad juos būtų galima lengviau saugoti, Saugumo deputacija nurodė pagaminti dideles trinkas ar rąstagalius⁶⁰, prie kurių, tikėtina, belaisviai buvo pririšami ar sukaustomi.

Belaisvių padėtis nevisiškai atitiko Saugumo deputacijos įsivaizdavimą, nes kaip ji teigė, „deputacija, vedina būdingu lenkų tautai žmogiškumu, norėtų su belaisviais elgtis taip, kad viskas jiems būtų parūpinta ir pateikta jų patogumui kaip dera. Tačiau kadangi išblaškytų rusų kariuomenės dalinių, ypač barbariški pono Tučkovo⁶¹, veiksmai žeidžia piliečių širdis, o ankštumas Vilniaus mieste kol kas

57 *Ibid.*, l. 115, 128.

58 Spauldoje buvo nurodyta, kad į nelaisvę sukilimo pradžioje Vilniuje buvo paimta 1013 karininkų ir kareivių. Saugumo deputacijos protokoluose nurodoma, kad buvo 918 belaisvių, žr.: *Gazeta Wolna Warszawska*, 1794 05 06, Nr. 4, p. 47–48; Protokoly Deputacji Wileńskieij Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 10.

59 Aprūpinimo deputacijos protokolai, LMAVB, Rankraščių skyrius, f. 17–287, l. 14.

60 Protokoly Deputacji Wileńskieij Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 10.

61 Rusijos kariuomenės kapitonui Nikolajui Tučkovui pavyko išsiveržti iš Vilniaus sukilimui prasi-dėjus. Jis ėmėsi vadovauti iš Vilniaus pabėgusiems Rusijos kariuomenės likučiams. Traukdamasis link Gardino, pakeliui jis siaubė aplinkinius kaimus ir miestelius ir tuo užsistarnavo ypatingą su-

neleidžia užtikrinti tauriai lenko širdžiai būdingo geresnio belaisvių aprūpinimo⁶², todėl minėtos belaisvių laikymo sąlygos įvardytos kaip laikinos.

Siekį elgtis su belaisviais garbingai liudija ir kazokų, kurių į Vilnių buvo pristatoma vis daugiau, pavyzdys. Nors, deputacijos nuomone, jie „yra plėšikai, namų padegėjai ir žudikai, tačiau kadangi gyvi paimti į nelaisvę, su jais pridera elgtis kaip ir su kitais belaisviais, nesuteikiant priežasčių priešininkams elgtis pagal principą *akis už akį, dantis už dantį*“⁶³.

Skirtingai buvo traktuojami belaisviai ir dezertyrai. Trakų tvarkomajai komisijai pristačius į Vilnių keletą jau anksčiau iš Rusijos kariuomenės pabėgusių kareivių, deputacija, išsiaiškinusi, kad jie ramiai dirbo pas ūkininkus ir nekelia grėsmės, juos išlaisvino ir leido toliau gyventi pas ūkininkus⁶⁴. Tačiau ir šiuo klausimu deputacija išliko budri. Sulaikius Rusijos kariuomenės husarų majorą, kuris aiškino vykęs iš Rygos turėdamas tikslą tarnauti Abiejų Tautų Respublikos kariuomenėje, Saugumo deputacija nepripažino jo dezertyru, o belaisviu ir pasiuntė kariškiams papildomai apklausti⁶⁵.

Kaip jau minėta, politinių nusikaltėlių persekiojimas buvo numatytas jau pirmajame Lietuvos Tarybos universale. Saugumo deputacijai nebuvo suteiktos teismo galios. Ji turėjo teisę laikinai sulaikyti įtariamuosius, juos apklausti ir, jei įtarimai, deputacijos nuomone, pasitvirtintų, ji privalėjo įtariamuosius perduoti atitinkamam teismui. Didžiausios teismo galios buvo suteiktos Kriminaliniam teismui. Šis teismas turėjo teisti ne tik priešiškus sukilimui asmenis, bet „ir tuos, kurie savo Tėvynei *ex crimine perduellionis* (išdavyste) jau nusikalto“⁶⁶.

Pirmuoju teisiamuoju, dar už iki sukilimo padarytus nusikaltimus, tapo S. Kosakovskis. Vos tik įsteigto Kriminalinio teismo sprendimu⁶⁷ jis buvo pakartas balandžio 25 d. Vilniaus rotušės aikštėje⁶⁸. Su kitais Targovicos konfederacijos šalininkais buvo aiškinamasi kur kas ilgiau, nes per trumpą laiką surinkti kaltės įrodymus nebuvo taip paprasta, kadangi trūko dokumentų, kuriais būtų galima patvirtinti targovicininkų kaltę. Be to, didelė jų dalis slapstėsi pavietuose ir nebuvo galimybės jų apklausti. Todėl gegužės 5 d. deputacija, „nenorėdama sulaukti priekaištų iš liaudies, kuriai gali atrodyti, kad į išdavikus žiūrima pro pirštus“, paprašė Lietuvos Tarybos įpareigoti instigatorių nedelsiant pakviesti kelis asme-

kilėlių neapykantą, žr. Henryk Mościcki, *General Jasiński i powstanie kościuszkowskie*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1917, p. 139.

62 Protokoły Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 12.

63 *Ibid.*, l. 44.

64 *Ibid.*, l. 51.

65 *Ibid.*, l. 121.

66 Uniwersał do Województw i Powiatów Prowincji Wielkiego Xięstwa Litewskiego i Miast Wolnych, 1794 04 25, in: *Gazeta Wolna Warszawska*, 1794 05 10, Nr. 5, Dodatek, p. 69.

67 1794 m. balandžio 25 d. Kriminalinio teismo nuosprendis S. Kosakovskui (spaudinys), in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1135, ap. 4, b. 10, l. 56.

68 *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 05 07, Nr. 2.

nis⁶⁹, kurie, „visuomenės nuomone, yra akivaizdūs tautos išdavikai“, stoti prieš Kriminalinį teismą, o Iždo deputacijai leisti perimti į išdą šių asmenų turtą⁷⁰.

Tačiau vien žinojimo, kad asmuo priklausė konfederacijai, nepakako. Gegužės 15 d. Saugumo deputacija paskelbė universalą dėl buvusių Targovicos konfederacijos veikėjų persekiojimo. Visų piliečių buvo prašoma pranešti artimiausioms tvarkomosioms komisijoms apie tuos konfederacijos narius, kurie, „savo godumą tenkindami, naudojosi nelaimingiausia tėvynei akimirka, naikindami kraštą ir garbingus piliečius, patys lobo ir nesuskaičiuojamas skriaudas daryti nesigėdijo. Tie, kurie patys naudojo kazokus ir Maskvos kareivius, apsimesdami, kad ne savo valia vykdo Targovicos darbus, ir svetimą kariuomenę savų piliečių priespaudai naudojo“. Taip pat informuoti apie priešiškus sukilimui asmenis „ar slapta išdaviškiškais šnabždesiais atkalbinėjančius garbingus piliečius jungtis tėvynės gynybai“. Buvo raginama ne tik pranešti apie tokius asmenis, bet ir būti šaukiamaisiais į teismą, kad vykstant teismui galėtų paliudyti kaltinamajam pateiktus kaltinimus.

Siekiant išaiškinti targovicininkus, o svarbiausia – jų įvykdytų nusikaltimų prieš valstybę ir piliečius įrodymus, buvo stengtasi rasti patikimus dokumentus. Rašytiniai įrodymai tapdavo pagrindiniai įrodant kaltę. Pvz., gegužės 9 d. Saugumo deputacija pateikė instigatoriumi Kasparui Elsneriui Ignoto Švykovskio pasirašytus dokumentus, kurie liudijo jį buvus vienu iš konfederacijos kūrėjų ir bendradarbiavus su Rusijos kariuomene. I. Švykovskio byla buvo perduota Kriminaliniam teismui⁷¹ ir gegužės 14 d. Kriminalinio teismo sprendimu I. Švykovskis buvo pakartas Vilniuje⁷².

Apie politinius atskirų asmenų nusikaltimus, įvykdytus sukilimo metu, pranešimų buvo gaunama nedaug. Įrašai apie juos Saugumo deputacijos protokoluose labai lakoniški ir dažniausiai neatskleidžia konkrečių kaltinamųjų poelgių, juos įvardijant „veiksmis, pažeidžiančiais visuomenės rimtį“⁷³. Todėl nėra aišku, ar jie iš tikrųjų buvo politinio, kriminalinio ar kito pobūdžio. Gavus pranešimą, kaip ir maištų atveju, Saugumo deputacija siūsdavo savo delegatus ar įpareigodavo vietinę Tvarkomąją komisiją ištirti įvykius, o kaltuosius pristatyti į Vilnių.

Tiksliai nėra žinoma, kiek nuo sukilimo pradžios iš viso buvo areštuota asmenų, kaltinamų politiniais nusikaltimais. Tačiau jų turėjo būti ne taip jau ir mažai, nes gegužės mėn. pabaigoje paskelbtame vis dar esančių arešte asmenų sąrašė⁷⁴

69 Mikalojų ir Stanislovą Manucius (*Manuszowie*), Joną Rudnickį ir Juozapą Ščiuką (*Józef Szczuka*), žr. Protokoly Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 37.

70 *Ibid.*

71 *Ibid.*, l. 50.

72 *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 05 18, Nr. 5, Dodatek.

73 Protokoly Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 73.

74 Gegužės 30 d. Saugumo deputacija informavo, kad areštantų sąrašas yra paskelbtas, *Ibid.*, l. 104. Manome, kad tai yra tas pats sąrašas, kurį pateikia Henrykas Mościckis, žr. Henryk Mościcki, *op. cit.*, p. 379–380.

buvo 27 asmenys⁷⁵. Dauguma jų anksčiau priklausė Targovicos konfederacijai⁷⁶.

Saugumo deputacija jautė spaudimą, kad per ilgai ieško politinių areštantų kaltės įrodymų. Todėl gegužės 30 d. deputacija paskelbė, kad suėmus asmenį apie tai bus skelbiama laikraštyje ar informaciniuose lapeliuose, taip pat balsu Vilniaus mieste. Per tris dienas po skelbimo gyventojai turėjo pranešti Saugumo deputacijai apie suimtųjų nusikaltimus. Po to deputacija turėjo pradėti tardymą ir, jei nerastų kaltės įrodymų, o gyventojai nebūtų pateikę apie suimtuosius jokių skundų ar liudijimų, šie turėjo būti paleisti. Nors deputacija nurodė universalio tikslą – „kad kaltieji būtų kaip galima greičiau nubausti, o nekaltieji išteisinti“, tačiau jai buvo ne mažiau svarbu pasidalyti atsakomybe su visuomene, „kad ateityje deputacija nebūtų kaltinama visuomenės paleidusį įtartinus asmenis, iki galo neįsitikinus jų kaltumu“⁷⁷.

Tačiau greitesnio tyrimo proceso užtikrinti nepavyko. Ir tai nebuvo vien tik Saugumo deputacijos kaltė, nes kaip tik tuo metu prasidėjo ne tik jos, bet ir visų sukilėlių valdžios institucijų pertvarkymas – nutraukiant Laikinosios Tarybos Varšuvoje ir Lietuvos Tarybos veiklą, o vietoj jų įsteigiant bendrą visai Abiejų Tautų Respublikai vyriausiąją sukilimo instituciją – Aukščiausiąją Tautinę Tarybą (lenk. *Rada Najwyższa Narodowa*). Pereinamuoju laikotarpiu, kol neįvyko valdžios pertvarkymas, nei Lietuvos Tarybai, nei jos deputacijoms nebuvo aišku, kuriais nuostatais vadovautis, ar vykdyti pradėtus darbus, ar laukti tolimesnių T. Kosciuškos ir Aukščiausiosios Tautinės Tarybos Varšuvoje nurodymų. Dėl laikinumo suvokimo iš Lietuvos valdžios institucijų veiklos ir visuomenės nuotaikų buvo jaučiamas netikrumas ir pasimetimas⁷⁸, o pradėti darbai įstrigo. Paklūstant T. Kosciuškos reikalavimui, birželio 10 d. Lietuvos Taryba paskelbė apie savo (kartu ir deputacijų) veiklos nutraukimą⁷⁹. Nors tuoj pat buvo įkurta nauja institucija – Lietuvos centrinė deputacija, tačiau, skirtingai nuo Lietuvos Tarybos,

75 Cechanoveckių namuose buvo laikomi Antanas Kosakovskis, Mykolas Kosakovskis, Liudvikas Gelgaudas (*Ludwik Gielgud*), pulkininkas Augustinas Kadlubickis (*Augustyn Kadlubicki*), Vladislovas Šadurskis (*Władysław Szadurski*), Ferdinandas Kontrimas (*Ferdynand Kontrym*), kitas Kontrimas, kunigas Bakudičius (*Bakudicz*), Kazimieras Narbutas (*Kazimierz Narbutt*), Vilniaus miesto pilietis Linevičius (*Liniewicz*), Miškovskis (*Myszkowski*) iš Trakų vaivadijos. Bžostovskių namuose prie turgaus pulkininkas Jokūbas Baranauskas, rotmistras Mustafa Achmatovičius (*Achmatowicz*), Dovydas Ramanauskas (*Dawid Romanowski*), pagrindinėje sargybinėje (*hauptwach*) – Klemensas Šadurskis, Jonas Heikingas (*Jan Heyking*), Teofilis Vaitiekus Zaluskis (*Teofil Wojciech Zaluski*), Jonas Monginas (*Jan Moygin*), Antanas Blinstrubas (*Antoni Blinstrub*), S. Kosakovskio arklidlininkas Zahorskis ir raštininkas Šviežbinskis (*Świerzbinski*), buvęs Jurbarko muitinės intendantas Klikovičius (*Klikowicz*), M. Kosakovskio ekonomas Kaiša (*Kaysza*), Vincentas Vandžiaogolskis (*Wędziogolski*), Kulvietis (*Kulwiec*), Vilamovičius (*Wilamowicz*), savo namuose – generolas majoras Juozapas Jelenkis.

76 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003, p. 265–343.

77 Protokoły Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego, AGAD, Archiwum Zamojskich, f. 3073, l. 104.

78 Henryk Mościcki, *op. cit.*, p. 225; Wojciech M. Bartel, *op. cit.*, p. 172.

79 *Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794 06 15, Nr. 8.

ji prarado bet kokį savarankiškumą ir tapo tik sukilimo vado ir Aukščiausiosios Tautinės Tarybos Varšuvoje nurodymų vykdytoja.

Visuomenės saugumo deputacija Lietuvoje gyvavo vos pusantro mėnesio. Per tą laiką ji patyrė nemažus pokyčius. Pradžioje, nesant apibrėžtumo, deputacija organizavosi gana chaotiškai, todėl ne visuomet galėjo tinkamai vykdyti sau patikėtas funkcijas. Nors, kita vertus, nuostatams griežtai nevaržant, ji buvo keičiama ir keitėsi atsiliepiant į iškilusias problemas, išryškėjusias darbo metu. Palaipsniui augo deputacijos narių skaičius ir buvo atsisakoma dalies funkcijų, kurias ne dėl deputacijos kaltės sunkiausiai sekėsi vykdyti. Pirmiausia tai ginkluotųjų pajėgų aprūpinimas ir sukilėlių karinių veiksmų koordinavimas. Atsisakiusi kariškų reikalų, deputacija iš esmės vykdė policines funkcijas. Tačiau deputacijos veikla neapsiribojo vien viešosios tvarkos palaikymu (gyventojų judėjimo kontrole, kylančių neramumų slopinimu, saugiu belaisvių ir areštantų sergėjimu ir pan.). Ne mažiau svarbus jos uždavinys – išaiškinti šalies išdavikus, politinius sukilimo priešininkus. Nors teismams buvo perduotos vos kelios bylos, tačiau per tokį trumpą laiką geresnių rezultatų pasiekti kažin ar buvo įmanoma.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Deputacya wojskowa [o funkcjach i obowiazkach Deputacji Wojskowej i Rota przysięgi dla Deputacji]*, [Wilno: drukarnia Akademicka (?), 1794].
- Gazeta Narodowa Wileńska*, 1794, Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3, Nr. 4, Nr. 6, Nr. 8, Nr. 9.
- Gazeta Wolna Warszawska*, 1794, Nr. 4, Nr. 5.
- Instrukcyja general-majorom powiatowym*, [Wilno: drukarnia Akademicka (?), 1794].
- Ordynacyja Rady Naywyższej Narodu Litewskiego*, [Wilno: drukarnia Akademicka (?), 1794].
- Protokoly Deputacyi Tajnej, in: *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, Warszawa, 1967, t. XIII, d. I.
- Bartel Wojciech M., *Ustrój władz cywilnych powstania kościuszkowskiego*, Wrocław: Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959.
- Brusokas Eduardas, Mykolas Kleopas Oginskis 1794 m. sukilimo verpetuose, in: *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 158–161.
- Mościcki Henryk, *General Jasiński i powstanie kościuszkowskie*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1917.
- Praspaliauskienė Rima, *Nerekalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*, Vilnius: Žara, 2000.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003.
- Zahorski Andrzej, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959, p. 253–254.

THE FEATURES OF THE ORGANIZATION AND
ACTIVITIES OF THE PUBLIC SECURITY
DEPUTATION OF THE GRAND DUCHY OF
LITHUANIA IN 1794

EDUARDAS BRUSOKAS

After the beginning of the 1794 uprising in the Polish-Lithuanian Commonwealth new institutions of government were created. One of them was the Public Security Deputation of the Grand Duchy of Lithuania, founded on 25 April 1794 in Vilnius. Initially two functions were assigned to the Public Security Deputation - to lead the armed forces and to be vigilant that against the revolt there would not be any actions, but also talk. So first of all to the deputation were entrusted the functions of military leadership and political police.

The Public Security Deputation operated in Lithuania only until 10 June 1794 when by the decision of the uprising commander Tadeusz Kosciuszko all the central government institutions of the rebels were changed. During the month and a half life of its life the Public Security Deputation experienced significant changes. Initially, lacking certainty, the deputation organized quite chaotically, so it is not always able to carry out properly the functions entrusted to it. Although, on the other hand, with the regulations not rigorously impairing, it was changed and evolved responding to the emerging problems that became clear during its work. Gradually the number of deputation members increased and some of the functions were declined, which, not due to the deputation's fault, were the hardest to carry out. In particular this was the provision of the armed forces and the coordination of the military activities of the rebels. After refusing military matters, the deputation essentially performed police functions. However, the activities of the deputation were not limited only to the maintaining of public order (control of population movements, resulting from the suppression of unrest, the security system of prisoners and those arrested, and so on.). An equally important task for it was the elucidation of the country's traitors, the opponents of the political uprising. Although only a few cases were handed over to the courts, however, in such a short period of time it was hardly possible to achieve better results.

Keywords: uprising of 1794, Supreme Council of Lithuania, Public Security Deputation.